

Samenvatting

In 2006 heeft de Minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie een beleidsprogramma 'eengerelateerd geweld' naar de Tweede Kamer gestuurd. Dit beleidsprogramma richt zich op 'een verdere ontwikkeling van maatschappelijke preventie, het vergroten van de mogelijkheden (mogelijk) eengerelateerd geweld te signaleren bij de juiste instanties, het adequaat bieden van hulp en opvang van slachtoffers en een strafrechtelijke aanpak van de daders'. Om hierbij te kunnen leren van inzichten en ervaringen die in het buitenland zijn opgedaan is het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) van het Ministerie van Justitie gevraagd een inventariserend literatuuronderzoek uit te voeren, gericht op Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije. Het blijkt dat in deze landen, net als in Nederland, de aandacht voor eengerelateerd geweld van betrekkelijk recente datum is en dat nog slechts in beperkte mate sprake is van overheidsbeleid op dit terrein. Overheidsmaatregelen, maar bijvoorbeeld ook activiteiten van hulpverleningsinstanties, zijn nog nauwelijks wetenschappelijk geëvalueerd. Dit rapport geeft dan ook geen overzicht van effectief gebleken aanpakken, maar biedt een 'state of the art' die beleidsmakers, uitvoeringsorganisaties en hulpverleners kan inspireren en op nieuwe ideeën kan brengen.

Onderzoeksvragen en methode

In het literatuuronderzoek worden de volgende onderzoeksvragen beantwoord:

- 1 Hoe wordt eengerelateerd geweld in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije omschreven en welke verschijnselen rekent men tot eengerelateerd geweld of brengt men daarmee in verband?
- 2 Is er onderzoek gedaan naar de aard en omvang van eengerelateerd geweld in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije? Zo ja, wat zijn de uitkomsten?
- 3 Is er in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije onderzoek verricht naar (risico-) groepen waarbinnen eengerelateerd geweld zich voordoet, mede gespecificeerd naar regio van herkomst of naar etnische, religieuze of politieke achtergrond? Zo ja, wat zijn de uitkomsten?
- 4 Wat is er uit de Britse, Duitse of Turkse literatuur bekend over eventuele overeenkomsten of verschillen in de aard en omvang van eengerelateerd geweld in de landen of regio's van herkomst en de landen of regio's waarnaar mensen gemigreerd zijn?
- 5 Worden er in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije vanuit de (lokale of landelijke) overheid beleidsmaatregelen getroffen met betrekking tot eengerelateerd geweld? Zo ja, welke zijn dit en op welke doelgroepen zijn ze gericht?
- 6 Welke activiteiten worden in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije door particuliere organisaties ontplooid in het kader van de bestrijding van eengerelateerd geweld?
- 7 Zijn de eventuele activiteiten inzake preventie en aanpak van eengerelateerd geweld geëvalueerd? Zo ja, wat zijn de uitkomsten van die evaluatie?

Bij de beantwoording van deze vragen hebben we gebruik gemaakt van wetenschappelijke studies en (overheids-)rapportages over verschillende vormen van eengerelateerd geweld en over verschijnselen die hiermee in de betreffende landen in verband worden gebracht. Daarnaast zijn publicaties van particuliere organisaties gebruikt, die inzicht geven in hun ervaringen met en aanpak van eengerelateerd geweld. De publicaties zijn gevonden door met relevante termen te zoeken op internet, verwijzingen naar relevante literatuur op te volgen en door persoonlijke contacten te leggen met onderzoekers in de betreffende landen. In het rapport is informatie verwerkt uit publicaties die op papier of op internet zijn verschenen in de periode tot en met januari 2006. Verder verwijzen we naar een enkele publicatie die daarna nog is verschenen. Er is geen scherpe grens getrokken ten aanzien van de publicatiedatum vanaf wanneer rapporten zijn opgenomen. De beschikbare bronnen bleken hun beperkingen te hebben. Met name hebben we weinig publicaties aangetroffen op basis waarvan generaliseerbare kwantitatieve uitspraken kunnen worden gedaan. Dit rapport biedt dan ook meer inzicht in de verschillende verschijningsvormen en achtergronden van eengerelateerd geweld dan in het feitelijk vóórkomen ervan.

Omschrijvingen van eer en eengerelateerd geweld

Het begrip 'eer' betekent volgens Van Dale: 'achting, erkenning', maar wat men als 'eer' en 'eervol' ziet verandert in de tijd. Uit de antropologische literatuur blijkt dat 'eer' ook in verschillende culturele contexten verschillend wordt ingevuld. Bij de huidige discussie over eengerelateerd geweld gaat het veelal om eer in de relationele sfeer, met name de zogenoemde familie-eer. Grofweg wordt een onderscheid gemaakt tussen vormen van familie-eer die vooral betrekking hebben op de man en vormen die met name betrekking hebben op de vrouw. Met betrekking tot de man worden begrippen genoemd als 'reputatie', 'trots' en 'aanzien in de vorm status, geld en macht'. De reputatie van de man wordt mede beïnvloed door de kuisheid van zijn vrouwelijke familieleden.

Waar het gaat om eer in relatie tot de vrouw wordt benadrukt dat de kuisheid van de vrouw bepalend is voor de eer van de familie. Vrouwen moeten zich aan bepaalde seksuele gedragscodes houden. Het overschrijden van die codes, of het gerucht daarvan, leidt tot eerverlies voor de hele familie. In groepen waarin sprake is van een sterke beleving van eer, leidt schending van de kuisheid van de vrouw tot de noodzaak de (familie)eer te zuiveren. Een van de middelen om de familie-eer te herstellen is het gebruik van geweld tegen degene die het eerverlies heeft veroorzaakt, met moord als uiterste vorm. In Nederland werd en wordt hiervoor nogal eens de term 'eerwraak' gebruikt. Behalve moord zijn er echter ook andere vormen van geweld die in bepaalde gevallen als 'eengerelateerd' kunnen worden aangemerkt. Daarom hebben Ferwerda en Van Leiden (2005) een bredere, voorlopige, werkdefinitie van eengerelateerd geweld opgesteld. Deze gaat ervan uit dat zowel mannen als vrouwen slachtoffer kunnen zijn. Ferwerda en Van Leiden beschrijven diverse vormen van en aanleidingen tot eengerelateerd geweld. Uit de literatuurverkenning blijkt dat in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije deels andere accenten worden gelegd.

Resultaten

Inkaderingen en omschrijvingen in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije

Zowel in Groot-Brittannië, Duitsland als Turkije wordt aandacht besteed aan eermoord als vorm van eergerelateerd geweld. De Londense politie respectievelijk de Duitse federale recherche leggen daarbij de nadruk op vrouwen als slachtoffers. In Turkije worden de termen eer- en traditiemoord gebruikt, waarbij wetenschappers het er niet over eens zijn welke kenmerken eer- en traditiemoord van elkaar onderscheiden. In de registraties van de Turkse politie en gendarmerie worden ze samengenomen, waardoor de cijfers zowel bloedwraak met mannelijke slachtoffers als eergerelateerde moorden op vrouwen en mannen betreffen. Behalve moord worden in de genoemde landen nog andere verschijnselen in verband gebracht met familie-eer en/of eergerelateerd geweld, met name dwang tot een huwelijk en zelfmoord. In Groot-Brittannië beschouwt men eergerelateerd geweld als een vorm van huiselijk geweld.

Onderzoek naar de aard en omvang van eergerelateerd geweld in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije

In alle drie genoemde landen zijn weinig gegevens over het voorkomen van eergerelateerd geweld aanwezig, en lijden de beschikbare cijfers onder diverse beperkingen. Voor Groot-Brittannië zijn alleen cijfers beschikbaar van meldingen van gedwongen huwelijken bij de Forced Marriage Unit en de Londense politie (honderden gevallen per jaar) en aantallen hulpvragen die worden behandeld door vrouwenopvangorganisaties. De Londense politie is bezig met een onderzoek naar eermoorden. De Duitse federale recherche meldt 55 geregistreerde eermoordzaken (inclusief pogingen) in bijna 10 jaar. Ten aanzien van het aantal gedwongen huwelijken in Duitsland zijn alleen regionale cijfers beschikbaar van het aantal verzoeken om hulp bij verschillende organisaties. Gegevens uit de Turkse verdachtenregistraties van de politie (werkzaam in de steden) en de daderregistraties van de gendarmerie (werkzaam op het platteland) suggereren dat zich tussen 2000 en eind 2005 in Turkije minstens een kleine 1500 gevallen van (poging tot) moord/doodslag met eer of traditie als motief hebben voorgedaan. In Groot-Brittannië gaat men ervan uit dat de slachtoffers van eergerelateerd geweld vooral vrouwen van Pakistaanse, Indiase en Bangladeshi afkomst zijn. Bij de Duitse federale recherche en hulpverleningsorganisaties zijn relatief veel Turkse slachtoffers bekend. Informatie over de regio van herkomst ontbreekt in beide landen. De meeste slachtoffers van eer/traditiemoord in de registraties van de Turkse politie en gendarmerie, waarin ook verschijnselen als bloedwraak zijn meegeteld, zijn mannen. Slachtoffers van gedwongen huwelijken en zelfmoordenaars lijken in Oost-Turkije vooral vrouwen te zijn. Bij de daders gaat het in alle landen vooral om volwassen mannen: echtgenoten of mannelijke familieleden, al dan niet aangespoord door (schoon)moeders.

Onderzoek naar risicogroepen

De Britse overheid, particuliere organisaties en onderzoekers besteden vooral aandacht aan Zuid-Oost-Aziatische vrouwen als mogelijke slachtoffers van eergerelateerd geweld. Veel van deze vrouwen zijn moslim. Specifieke informatie over hun regio van herkomst en hun etnische, religieuze of politieke achtergrond ontbreekt. In Duitsland lijken Turkse vrouwen, eveneens moslims, de voornaamste risicogroep te zijn. Daarbinnen worden de Koerden soms genoemd als groep

waarbinnen eergerelateerd relatief vaak voorkomt. Diverse auteurs stellen echter dat eergerelateerd geweld voorkomt binnen verschillende herkomst-en religieuze groepen in Duitsland. Uit de Turkse registratie- en onderzoeksgegevens blijkt dat eergerelateerd geweld voor een belangrijk deel gepleegd wordt tegen mensen afkomstig uit Zuid, Oost en Zuid-Oost Turkije, zowel mannen als vrouwen, en zowel op het platteland als in de steden. Verschillende onderzoekers in Turkije spreken tegen dat eer/traditiemoord voornamelijk een probleem zou zijn van Koerden.

In de drie bestudeerde landen wordt ter verklaring van het verschijnsel doorgaans aangevoerd dat het een cultuurbepaald fenomeen is, dat oorspronkelijk vooral voorkomt in patriarchale samenlevingen. Diverse overheidsorganen, hulporganisaties en onderzoekers stellen dat eergerelateerd geweld niets met religie, en dan met name de Islam, te maken heeft. Sommige 'gewone' moslims blijken eergerelateerd geweld echter wel te legitimeren met een verwijzing naar (in hun ogen) religieuze normen.

Gebieden van herkomst versus gebieden waarnaar mensen gemigreerd zijn

Omdat betrouwbare cijfers over het voorkomen van eergerelateerd geweld in de genoemde landen schaars zijn, is het niet mogelijk om de omvang van de problematiek in de herkomst- en bestemmingslanden van migranten met elkaar te vergelijken. Wel wijst men in Turkije op binnenlandse migratie als mogelijke verklaring voor het feit dat eer/traditiemoorden voor een belangrijk deel worden gepleegd door mannen uit Zuid-, Oost- of Zuid-Oost Turkije, terwijl de meeste moorden niet in deze regio's worden gepleegd. Verder wordt in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije aandacht besteed aan de vraag welke invloed migratie heeft op eergerelateerd geweld. Daarbij wordt erop gewezen dat migranten onder invloed van een meer moderne omgeving zowel meer als minder belang kunnen gaan hechten aan traditionele normen.

Vergeleken met Nederland heeft Duitsland in het verleden meer geschoolde arbeiders uit stedelijke gebieden in Turkije aangetrokken en Nederland meer ongeschoolde arbeiders uit plattelandsgebieden. Het is echter onduidelijk of de kans op eergerelateerd geweld onder de Turken (inclusief Koerden) in Nederland groter of kleiner is dan onder de Turken in Duitsland.

Beleidsmaatregelen van de (lokale of landelijke) overheid

In de drie genoemde landen is de aandacht van de overheid voor eergerelateerd geweld van betrekkelijk recente datum. De maatregelen die men neemt variëren van het instellen van onderzoekscommissies en het oprichten van instanties die zich speciaal met bepaalde verschijnselen bezig houden tot het doorvoeren van wetswijzigingen en het ondersteunen van particuliere hulporganisaties. Vrouwen zijn hierbij de voornaamste doelgroep.

In Groot-Brittannië besteedt de overheid in het kader van het thema huiselijk geweld al enkele jaren beperkt aandacht aan eergerelateerd geweld. De laatste jaren neemt vooral de aandacht voor eermoord toe. Verder zijn diverse maatregelen genomen op het gebied van gedwongen huwelijken, waarvan echter niet altijd duidelijk is in hoeverre ze al zijn geïmplementeerd. In Duitsland is de aandacht van de overheid voor eergerelateerd geweld, met name gedwongen huwelijken en eermoord, vanaf 2004 toegenomen. Dit hangt samen met de toenemende aandacht voor integratieproblemen. In 2005 en 2006 zijn vanuit de federale Duitse overheid en enkele deelstaten initiatieven genomen om wettelijke

maatregelen te treffen ter bestrijding van gedwongen huwelijken. Enkele deelstaten geven financiële ondersteuning aan particuliere instanties of hebben werkgroepen ingesteld om de problematiek nader te onderzoeken. Ook Turkije besteedt, mede als gevolg van de onderhandelingen met de Europese Unie over toetreding tot de EU, de laatste jaren steeds meer aandacht aan geweld tegen vrouwen. Dit heeft geleid tot verschillende wetswijzigingen, waaronder in 2005 de wijziging van het Turkse Wetboek van Strafrecht. Daarin is opgenomen dat 'bloedwraak' en moord 'met "traditie" als drijfveer' worden bestraft met een levenslange gevangenisstraf, waardoor eerschending als motief niet meer tot strafvermindering leidt. Gesteld wordt dat voor daadwerkelijke veranderingen in de praktijk echter nog een cultuuromslag nodig is.

Behalve op gebied van wetgeving is de Turkse overheid actief op het gebied van slachtofferhulp, door opvanghuizen te (laten) openen.

Activiteiten van particuliere organisaties

Zowel in Groot-Brittannië, Duitsland als Turkije zijn diverse mensenrechten- en vrouwenorganisaties actief. Zij houden zich bezig met het voeren van campagnes tegen diverse vormen van geweld tegen vrouwen, hulpverlening aan slachtoffers en/of voorlichting.

Evaluatie van maatregelen en activiteiten

De aandacht voor eengerelateerd geweld in de bestudeerde landen is van betrekkelijk recente datum. Specifieke overheidsmaatregelen op dit terrein, voor zover al aanwezig, zijn nog maar korte tijd van kracht. Wetenschappelijke evaluaties van overheidsmaatregelen hebben wij dan ook niet aangetroffen. Ook onafhankelijke evaluaties van de activiteiten van particuliere organisaties hebben wij niet gevonden.

Tot slot: wat kan men in Nederland hiermee?

Dit rapport laat zien dat over de aard van eengerelateerd geweld in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije wel het een en ander bekend is, maar dat er geen sprake is van eenduidige omschrijvingen en inkaderingen. Over de omvang van de problematiek bestaat veel onduidelijkheid, als gevolg van onder meer definitieverschillen en onzekerheid over de mate waarin registraties de werkelijke aantallen zaken beschrijven. De aanpak van overheidswege van verschijnselen die tot eengerelateerd geweld worden gerekend staat veelal nog in de kinderschoenen en is derhalve nog niet geëvalueerd. De activiteiten van vrouwenhulporganisaties, die vaak al langer aandacht besteden aan eengerelateerd geweld, zijn tot nu toe evenmin op hun effectiviteit onderzocht. Dit betekent dat degenen die zich momenteel in Nederland bezighouden met het ontwikkelen van een aanpak van eengerelateerd geweld zich wel kunnen laten inspireren door de initiatieven die in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije genomen worden, maar daar nog geen bewezen effectieve aanpakken zullen vinden.